

Роль людей усе більше зводиться до управління, де провідну роль відіграє розум, професійні навички, рівень освіти. Тобто трудова діяльність, підвищуючи свою значущість, все більше перетворюється із безпосередньо виробничої в діяльність із наданням послуг, доступу до нових технологій, винаходів, програмних продуктів тощо. Робочий клас нікуди не зник, просто неухильно змінюються зовнішні атрибути праці, але праця як управління потоками енергії, речовини та інформації залишається працею.

Якби класичний марксизм передбачав погляд на трудову діяльність з позицій вхідного сигналу підсилувача потужності, то не виключено, що, коли б під словом *праця* К. Маркс мав на увазі *роботу (енергію)*, то це означало б, що він відразу мав на увазі результат праці та оцінював його через сумарну роботу людини і керованої ним машини.

Таким чином, при сучасному рівні розвитку всіх галузей господарювання питома вага використання ручної праці втратила реальне значення. Робота працюючих у виробничій сфері стала функцією підсилувача потужностей енергоресурсів, які використовуються для виробництва товару.

Отже, доведено, що економічно доцільно як показник ефективності економіки в кожній державі прийняти витрати енергоресурсів на управління потоками енергії, речовини та інформації в усіх сферах господарства.

УДК 316.485

В. В. САБАДАШ
Сумський державний університет

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ І РЕСУРСНА БЕЗПЕКА: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ¹

У статті визначено основні групи чинників виникнення екологічних конфліктів у сучасних соціально-економічних системах; ключові економіко-правові проблеми, які характеризуються значним потенціалом конфліктності і потребують законодавчо-нормативного врегулювання; запропоновано економіко-правові підходи до врегулювання екологічного конфлікту.

Ключові слова: екологічний конфлікт, врегулювання, право власності, ресурс.

В статье определены основные группы факторов возникновения экологических конфликтов в современных социально-экономических системах; выявлены проблемы экономико-правового характера, обладающие значительным потенциалом конфликтности и требующие законодательно-нормативного урегулирования; предложены экономико-правовые подходы к урегулированию экологического конфликта.

Ключевые слова: экологический конфликт, урегулирование, право собственности, ресурс.

© В. В. Сабадаш, 2010

¹ Робота виконана і публікується в рамках українсько-російського наукового проекту № Ф28.5/006 «Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів» за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

In the article the basic factors groups of ecological conflicts are certain in the modern socio-economic systems; the problems, related to the origin of ecological conflicts and which reduce resource strength security, are exposed. The key economic and legal questions, possessing considerable potential of conflict and requiring a legislatively-normative settlement for prevention of ecological conflicts, are certain. The economic and legal approaches are offered near their permission.

Key words: ecological conflict, settlement, right of ownership, resource.

Стратегії розвитку соціально-економічних систем незалежно від цілей розроблення і рівня впровадження (локальний, регіональний, національний, міжнародний) мають урахувати соціо-еколого-економічні інтереси як можна більшого кола економічних суб'єктів, оскільки ступінь взаємопов'язаності рішень, що приймаються в соціальній і виробничій сферах, є досить високим. Очевидною є також необхідність якісних змін стратегій розвитку: визначальним напрямом зростання має стати суттєве зниження енерго- і матеріалоемності виробництва й споживання. Незважаючи на відчутні, технологічно значущі зрушення у поступовій відмові від енерго- і ресурсномістких технологічних процесів виробництва, у структурі національної економіки до сьогодні переважають галузі, орієнтовані на природно-сировинну ресурсну базу. Національна економіка має виражену сировинну спрямованість і залишається сировинно-орієнтованим сегментом світового ринку, спеціалізуючись на прискореному розвитку ресурсодобувних галузей [1].

Посилення глобалізаційних тенденцій у світогосподарських зв'язках, поширення постіндустріального технологічного укладу в економічних системах, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, технологічних і освітніх інновацій, загострення екологічних проблем, наслідком яких є суттєві соціо-еколого-економічні протиріччя, саме ті виклики, які в умовах обмеженості ресурсів спонукають до пошуку нових, адекватних стратегій поступального економічного зростання. В умовах, коли зростання і добробут більшості світових економік, особливо тих, що розвиваються, забезпечуються за рахунок експлуатації традиційних ресурсів, значну занепокоєність спричиняють проблеми збереження природно-ресурсного потенціалу і раціонального природокористування. Неможливість економічним суб'єктом залучення достатніх обсягів ресурсів у виробничу і споживчу сферу через їх обмеженість або відсутність може призвести до значних соціально-економічних збитків для економіки держави. Таким чином, ресурсна безпека держави є ключовим компонентом загальнонаціональної безпеки. Однак, незважаючи на явну пріоритетність означеного напряму економічної безпеки, ресурсний детермінант все ще залишається найбільш вразливим для зовнішніх і внутрішніх загроз. Природа екологічних конфліктів (ЕК) – соціо-економічна, що частіше за все потребує політико-економічного узгодження позицій сторін конфлікту для його врегулювання залежно від рівня конфлікту [2]. Нехтування ЕК або несвоєчасне втручання з метою його врегулювання може призвести до загострення міждержавних (міжрегіональних) відносин, збройних конфліктів і сутичок і, як наслідок, становити значну загрозу безпеці держав (регіонів).

Дослідженням науково-методологічних і практичних аспектів міжнародної економічної безпеки присвячені праці О. О. Арбатова, Е. Є. Обмінського, С. В. Шibaєва та ін. Значним внеском у дослідження питань національної безпеки (різних її складових) є праці українських фахівців і вчених, зокрема: О. І. Барановського, В. М. Гейця, Л. Л. Кістерського, В. І. Мунтіяна, Ю. М. Пахомова, Г. А. Пастернака-Таранушенка та ін. Безпосередньо питання теорії і методології формування ефективної системи еколого-економічних відносин, управління природокористуванням на макро- і мікрорівнях, проблеми розв'язання еколого-економічних суперечностей і розподілу соціальних, екологічних, економічних ефектів у системі "суспільство – економіка – довкілля" займають чільне місце в дослідженнях провідних вітчизняних і закордонних науковців: О. Ф. Балацького, І. К. Бистрякова, Б. В. Буркинського, О. О. Веклич, К. Г. Гофмана, Р. де Грута, Й. Галтунга, Б. М. Данилишина, М. І. Долішнього, А. Ендреса, Р. Коуза, В. С. Кравціва, Л. Г. Мельника, В. С. Міщенко, Р. О. Перелета, М. Ф. Реймерса, Л. Хенса, С. К. Харічкова, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова, М. Янга та ін. Спираючись на ґрунтовні дослідження зазначених науковців, слід зазначити, що економіко-правові механізми узгодження еколого-економічних інтересів потребують удосконалення і мають бути трансформовані відповідно до сучасних тенденцій ресурсокористування.

Метою статті є дослідження еколого-економічних і правових взаємозв'язків у системі "ресурс – право власності – ЕК", які характеризуються значним конфліктним потенціалом, і розроблення рекомендацій економіко-правового спрямування щодо узгодження еколого-економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Сучасний стан і тенденції розвитку світового ринку традиційних ресурсів дають можливість визначити основні чинники, прояв і взаємообумовлений вплив яких на соціально-економічні системи можуть призвести до ЕК.

Неефективна ресурсна політика, що проводять суб'єкти господарювання, і спричинена суттєвими диспропорціями в системі "держава – суспільство – економіка", жорсткою конкуренцією за ресурси і конфліктною політикою у сфері ресурсокористування. Механізм природокористування, включаючи основні його елементи (організаційно-економічну, фінансову, правову, мотиваційну підсистему) на національному рівні формується суб'єктами ринку, виходячи із їхніх інтересів (тактичного і/або стратегічного характеру). Держава (через державні інститути і відповідне інституційне середовище), суспільство (через суспільні інститути/організації) і суб'єкти господарювання (через ринкові механізми та інструменти) узгоджують ресурсні режими, визначають характер використання природних ресурсів і особливості управління ними, а саме: економіко-правові механізми набуття права власності на ресурс; способи (методи) реалізації прав власності; процедури доступу до ресурсів, їх використання, перерозподілу; методи (режими) управління ресурсами. Уже зараз, у період економічної рецесії, розвинені економіки активно здійснюють пошук якісно нових конкурентних переваг і стратегічних можливостей для майбутнього економічного і технологічного стрибка. На жаль,

стратегії досягнення й утримання конкурентних переваг української економіки досі базуються на ресурсних чинниках, зокрема максимальному використанні природно-ресурсного потенціалу та експлуатації морально і технологічно застарілих технологій виробництва [3]. У той же час, визначальними "прогресивними" чинниками конкурентоспроможності економік п'ятого і шостого технологічних укладів є: технологічні інновації, тонка хімія, технології штучного інтелекту, гена інженерія, економіка знань, широке залучення потенціалу альтернативних джерел енергії та екологізація виробництва і споживання. З погляду конфліктогенності, п'ятий і подальші технологічні уклади є потенційно менш екологічно конфліктними, оскільки чинники конкурентоспроможності мають зовсім іншу природу (технологічно-інноваційну), а не природно-ресурсну.

Нерівномірний розподіл природних ресурсів (за географічною ознакою). Стрімке економічне зростання розвинених економік у другій половині ХХ ст., "молодих" економік Китаю, Індії, Бразилії і країн Південно-Східної Азії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. пов'язане, перш за все, із залученням у національні економіки значних обсягів природних (енергетичних) ресурсів для нарощування темпів промислового виробництва. Внаслідок домінування переважно сировинних тенденцій у стратегіях економічного зростання (особливо країн, що розвиваються) значно скоротилися запаси природних ресурсів. Обмеженість (дефіцитність) базових для багатьох економік ресурсів і загострення конкурентної боротьби за них призводить до змін не тільки економічних правил поведінки і конкуренції, а й екологічних стратегій збереження довкілля. Саме з цих причин дедалі частіше між суб'єктами ринку виникають серйозні суперечки та ЕК за доступ і можливість використання дефіцитного природного ресурсу [4, с. 51–52; 5]. Крім енергетичних і сировинних, конфліктогенним природним ресурсом є вода, темпи промислового використання і споживання якої за останні сто років зросли більш ніж у сім разів. Вода стала не тільки незамінним виробничо-технологічним ресурсом [6, 7], основою соціальних систем, але й перетворилася на об'єкт міждержавних суперечок [8, 9]. Суттєвою загрозою виникнення водних ЕК є нерівномірний розподіл світових запасів прісної води за географічним регіонами: на азійський регіон (60% населення Землі) припадає тільки 36% її запасів.

Як дефіцит природного ресурсу, так і його надлишок, можуть бути причиною ЕК [10, с. 30–31]. Основними чинниками виникнення ЕК у такому разі є: неврегульовані майнові права на ресурс; нерівні можливості доступу до ресурсу, участі у процесах розподілу (перерозподілу) природного ресурсу; непрозорість процедур управління природним ресурсом; умови та особливості конкуренції за обмежений ресурс (залежать від регуляторної політики держави, розвиненості правових інституцій і дієвості ринкових інструментів у сфері ресурсокористування); якість природного ресурсу.

Неврегульованість прав власності на природний ресурс. Обмеженість ресурсів і їх нерівномірний розподіл між суб'єктами ринку, неузгодженість політико-економічних механізмів урегулювання – чинники, які визначають

функціонування економік у період нових цін на ресурси, коли їх вартість має відповідати реальній цінності ресурсу для економічного суб'єкта і суспільства. Саме тому визначальним у боротьбі за ресурс є право власності. Для нерозвинених і транзитивних економік, у яких сировинні природні ресурси (нафта, газ, ліс, біо- і мінеральні ресурси) є визначальними в забезпеченні економічного зростання (формують ВВП і є соціально-економічним базисом домогосподарств), механізми власності (володіння, управління, перерозподілу) залишаються економічно недосконалими і неадекватними з погляду ефективного використання та управління природним ресурсом. За відсутності чітко визначених майнових прав, слабкої політичної влади і нестабільного соціально-економічного базису держава є найменш ефективним власником (розпорядником) ресурсу: "нівелювати протиріччя між екологією й економікою можна на підставі поступової трансформації загальної державної власності на природні ресурси і відповідного реформування системи управління ресурсокористування" [1, с. 98].

Для економічного суб'єкта визначальним є питання юридичної законності й організаційної прозорості процедур набуття, володіння і переходу права власності на ресурс. Економічна система через свої інституції формує юридично-правові підвалини функціонування ринку природних ресурсів (рис.), на яких вибудовуються відповідні ресурсні режими.

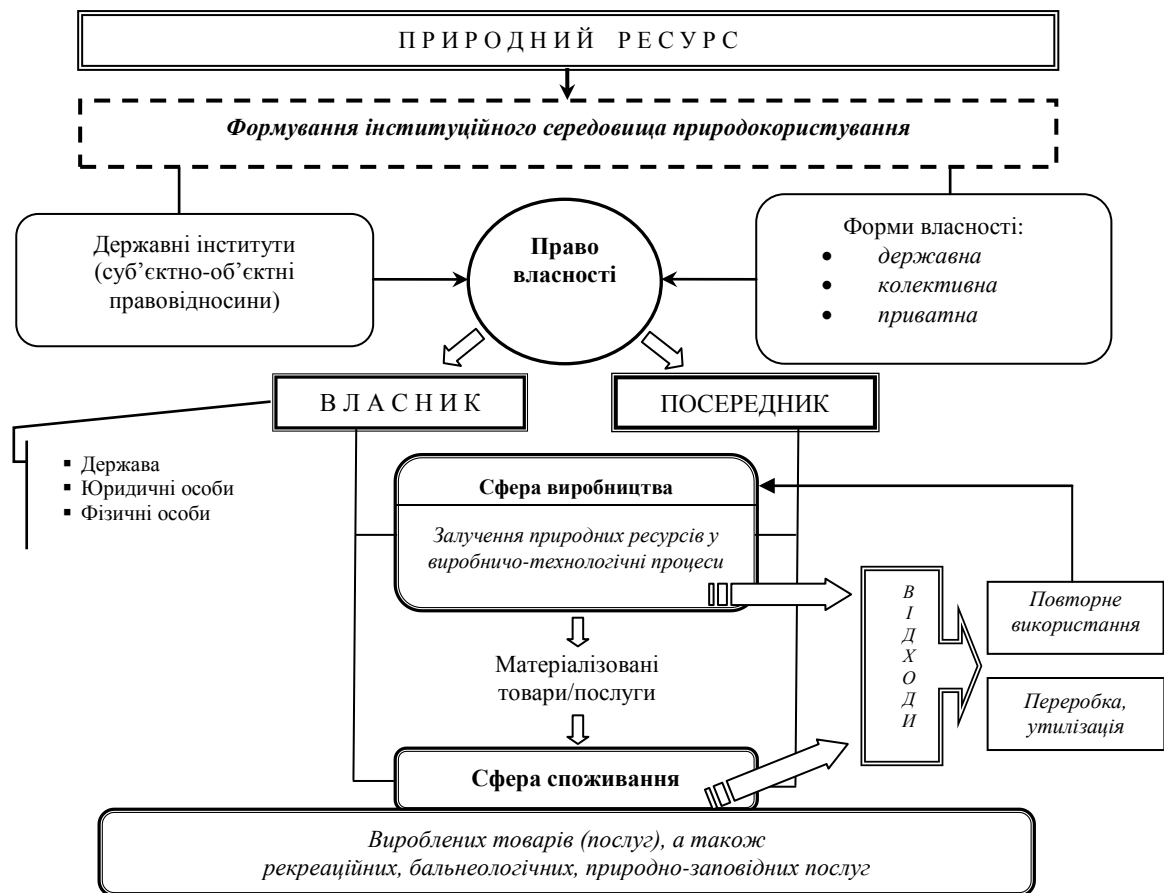

Рисунок. Концептуальна модель функціонування ринку природних ресурсів

Ключовими питаннями, які характеризуються значним потенціалом конфліктності в будь-якій соціально-економічній системі і потребують чітко визначеного законодавчо-нормативного врегулювання, є: законодавчо закріплені і юридично виголошені форми права власності на природні ресурси (їх розвідку, розробку і використання) в державі; визначені економіко-правові механізми набуття права власності на природний ресурс, способи (методи) реалізації цих прав; законодавчо та юридично визначені процедури управління природними ресурсами, перш за все стратегічно важливими для держави з погляду гарантування її еколого-економічної та енергетичної безпеки: водними, земельними, мінеральними, лісовими, біологічними; юридично-правове забезпечення процедур урегулювання конфліктів між власниками, посередниками, користувачами екологічного ресурсу; розроблення і впровадження адекватних цінових інструментів і рентних відносин у сфері ресурсокористування; забезпечення доступу населення до користування якісними екологічними послугами (рекреація, санітарія тощо).

Об'єктами права власності на природні ресурси є природні чи штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні та соціальні функції і зареєстровані в *обліково-кадастрових та інших юридично визнаних документах* (курсив мій. – В.С.) як об'єкти володіння, користування і розпорядження [11, с. 57]. Саме у процедурах *реєстрації та юридичному визнанні* відповідних документів приховані ризики конфлікту не тільки господарського, а й екоресурсного, оскільки національні бази реєстру є розрізненими, облік виконують різні організації та установи, контролю за коректністю інформації немає тощо. З цих причин чітко визначити майнові права часто буває досить складно (особливо це стосується лісових ресурсів), що не сприяє врегулюванню конфлікту законними методами.

Економіко-правові рішення з урегулювання ЕК, які виникають у ланцюжку "володіти – розпоряджатися – використовувати" між суб'єктами природокористування, мають спрямовуватися на узгодження інтересів економічних суб'єктів у площині: розподілу (перерозподілу) соціо-еколого-економічних ефектів (економічних, екологічних, соціальних, політичних, техніко-технологічних, культурних тощо) від володіння/використання екологічного ресурсу; узгодження інтересів (перш за все, економічних) з приводу готовності господарюючих суб'єктів нести природоохоронні витрати та напрямів використання отриманого від експлуатації природного ресурсу прибутку; визначення меж зростання/зменшення витрат і прибутку від експлуатації природного ресурсу (компроміс між економічними цілями та екологічними інтересами); інтерналізації зовнішніх ефектів.

Урегулювання ЕК забезпечується залученням і практичним використанням різних стратегій (методів) та інструментарію (табл.), вибір яких залежить від типу ЕК, його причин, динаміки й інтенсивності розвитку, інтересів конфліктуючих сторін тощо.

Таким чином, загострення боротьби за право доступу і володіння ресурсами, виснаження природно-ресурсного потенціалу соціально-економічних систем, неефективний ресурсний менеджмент, політична доцільність, сучасні виклики еколого-економічній і енергетичній безпеці держав – чинники, які вже у найближчій перспективі або призведуть до глибоких ресурсних конфліктів, або спонукатимуть суб'єктів ринку до пошуку компромісних кроків і рішень у сфері ресурсокористування.

Інструментарій урегулювання екологічних конфліктів

Тип (вид)	Опис інструментарію
Ігнорування ЕК (або пасивна реакція на ЕК)	Небажання або неможливість (з об'єктивних чи суб'єктивних причин) визнавати існування ЕК (протиріччя). У довгостроковій перспективі не виключена трансформація ЕК у латентний та за умови подальшого ігнорування – у такий, що неможливо вирішити
Визнання факту (існування) ЕК	Проведення досліджень ЕК (збір, обробка і вивчення інформації; вивчення фактів і оцінка ступеня впливу ЕК на сторони конфлікту і довкілля тощо)
Урегулювання ЕК спільними зусиллями залучених у нього сторін	Ґрунтуючись на інформації від усіх залучених в ЕК сторін і результатах спільних акцій (дій, домовленостей), учасники конфлікту самостійно приймають узгоджене рішення, яке задовольняє зацікавлені сторони
Урегулювання ЕК (консолідоване рішення) на основі оцінок, експертиз тощо	Використовується місцевими органами влади, інституціональними структурами, іншими вповноваженими організаціями, оскільки вони мають необхідні знання, досвід, універсальні процедури, технічний і організаційний потенціал
Розв'язання ЕК процедурами судочинства	Залучення третьої сторони для ухвалення судового рішення по ЕК, заснованого на нормах закону (національних чи міжнародних) і додержанні юридичних процедур (кримінальне, адміністративне судочинство; конституційний, третейський, арбітражний суди)
Урегулювання ЕК через залучення громадських, політичних та ін. структур	Управління ЕК через процедури впливу: лобіювання інтересів, вимоги змін нормативно-законодавчої бази і регуляторних актів, ініціювання громадських і політичних акцій, обговорень, референдумів, дебатів, слухань, комісій тощо
Урегулювання ЕК ринковими механізмами (інструментами)	Використання процедур регулювання ціни на т.зв. конфліктні ресурси; трансформація ресурсних режимів із метою врегулювання ЕК, використання прав власності на природні ресурси (мінеральні ресурси, ліс, воду, землю, ін.), ринкові інструменти (ціноутворення, конкуренція, кон'юнктура, податки, пільги, преференції, обмеження, заборони, ін.)
Силові методи вирішення ЕК	Вирішення ЕК під тиском сили: силове протистояння, насильницькі дії, збройні сутички, акції громадської непокори, навмисне саботування рішень тощо
Інші методи врегулювання ЕК	Будь-які інші методи й інструментарій, які ґрунтуються на бажанні і можливостях конфлікуючих сторін урегулювати ЕК

Тенденції глобалізації, процеси взаємопов'язаності соціо-еколого-економічних інтересів суб'єктів ринку і вільний рух капіталів (виробництв) потребують своєчасних ефективних рішень, насамперед у сфері використання природно-ресурсного потенціалу. Отже, стратегічним завданням учасників ринку є вироблення консолідованого підходу до запобігання (вирішення) ЕК, який би ґрунтувався на адекватних і найбільш ефективних механізмах їх урегулювання і забезпечував реалізацію визначених імперативів сталого розвитку.

Література

1. Данилишин Б. М. Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // *Наука та наукознавство*. – 2006. – № 3. – С. 94–100.
2. Сабадаш В. В. Інституційні аспекти врегулювання екологічних конфліктів (регіональний і міжнародний рівні) / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2008. – № 1. – С. 68–77.
3. Чухно А. Ставка на застарілий уклад [Електронний ресурс] / Анатолій Чухно // *День*. – № 12. – 27.01.2004. – Режим доступу до журн.: <http://www.day.kiev.ua/25429>.
4. Сабадаш В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2007. – № 2. – С. 50–59.
5. *Understanding Environment, Conflict and Cooperation: United Nations Environment Programme and Woodrow Wilson International Center for Scholars*. – 2004. – 53 p.
6. *Водні ресурси на рубежі XXI ст.: проблеми раціонального використання, охорони та відтворення* / [за ред. академіка УЕАН, д.е.н., професора М. А. Хвесика]. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 564 с.
7. Сабадаш В. В. Конфліктогенність водних ресурсів як загроза виникнення екологічних конфліктів / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2008. – № 2. – С. 24–31.
8. Carius A. Water, conflict, and cooperation / Carius A. Geoffrey D. Dabelko, Aaron T. W. // *Environmental change and Security Program Report*. – 2004. – № 10. – P. 60–66.
9. Aaron T. W. Managing water conflict and Cooperation / T. W. Aaron, A. Kramer, A. Carius, D. G. Dabelko // *In Worldwatch Institute (Ed.), State of the world 2005: Redefining global security*. – Washington, DC: Worldwatch Institute, 2005. – P. 80–99.
10. Сабадаш В. В. Типологія екологічних конфліктів / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2007. – № 1. – С. 22–34.
11. Андрейцев В. І. Екологічне право: курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів / В. І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – С. 66–86.

УДК 332.142.6

А. В. ЧЕРНЯХІВСЬКА**Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України****ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
ДО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

У статті проведений онтологічний аналіз теоретико-методологічних підходів до регіонального розвитку. Обґрунтовано, що перегляд сучасних підходів до регіональної політики на основі її екологізації та переорієнтації на новітні технологічні та управлінські досягнення повинні стимулювати створення нової теорії розвитку та розміщення продуктивних сил.

Ключові слова: стратегічна оцінка, регіон, просторовий розвиток, кумулятивні ефекти.

В статтє представлєны результати онтологического анализа теоретико-методологических подходов к региональному развитию. Обосновано, что пересмотр современных подходов к региональной политике на основе экологизации и переориентации на новейшие достижения в сфере технологий и управления будут стимулировать создание новой теории развития и размещения производительных сил.

Ключевые слова: стратегическая оценка, регион, пространственное развитие, кумулятивные эффекты.